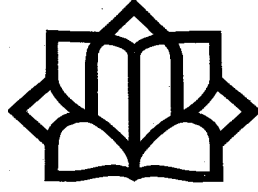

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

مفهوم شناسی غفلت و نظایر آن در قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر ماشاءالله جشنی

استاد مشاور:

دکتر مصطفی عباسی مقدم

به وسیله:

کاظم مداحی

بهمن ماه ۱۳۸۹

رفتم که خار از پا کشم، حمل نهان شد از نظر
یک لحظه غافل گشتم و صد ساله راهم دور شد

چکیده

در این پایان نامه که تحت عنوان مفهوم شناسی غفلت و نظایر آن در قرآن کریم نگاشته شده سعی شده مفهوم واژه غفلت و نظایر آن شامل سهو، نسیان، جهل، طبع و اعراض از لحاظ مفهوم شناسی، واژه شناسی و تمیز اقسام کاربردهای واژگان فوق الذکر، مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد. مفاهیم اصلی این لغات از کتب تفسیری، لغوی، اخلاقی و مقالات و همچنین آیات قرآن که در بردارنده این کلمات هستند، به تحریر درآمده و سپس به تحلیل آنها پرداخته شده است.

در این تحقیق از یک سو واژه غفلت جداگانه از لحاظ لغوی و اصطلاحی و مفهوم آن در آیات، ویژگی غافلین، اقسام غفلت و سرانجام غافلین از منظر قرآن کریم مورد بررسی قرار گرفته و از سوی دیگر واژه های نظیر آن همچون سهو، نسیان، جهل، طبع و اعراض از دید آیات و مفاهیم لغوی و اصطلاحی تحلیل شده است. همچنین میزان ارتباط و شباهت و تفاوت این صفات با هم و نیز میزان بار ضد ارزشی آنها و رتبه آنها از جهت مذمت مورد بررسی قرار گرفته است.

براین اساس غفلت، سهو، نسیان، اعراض و طبع طیفی از رذایل را تشکیل می دهند که قرآن کریم در پرهیز از آنها تاکید بسیار ورزیده و مبتلایان به این اوصاف را به عذاب های دنیوی و اخروی اندازار نموده و با تمایز واژه های متناظر غفلت، سهو و ... میزان مذمت و بار ضد ارزشی آنها را از یکدیگر متمایز ساخته است. به نظر می رسد انسان ابتدا به خاطر جهل دچار گناه شده و به سهو آن را تکرار می کند و رفته رفته به دلیل نسیان فرامین الهی به غفلت می رسد و به دلیل غرق شدن در غفلت دچار اعراض از خداوند گشته و در آخر نیز مزدی جز طبع قلب نصیبش نمی گردد؛ مرحله ای که در آن راه بازگشتی به سوی خداوند پیدا نمی کند.

کلید واژه: مفهوم شناسی، قرآن کریم، غفلت، نسیان، سهو

تقدیم و شکر

سپاس خدای را؛ که بازگشت آفریدگان و پایان کار مابده سوی اوست. اورا بر نیکی های فراوان و بخشش های فراینده اش می ستایم. ستایشی که قضای حق او و ادای شکر او و نزدیک کننده به یادش او و موجب بهترین افزایش نعمت های او باشد. و شریف ترین دودها و بانده ترین برکت های خداوند را بر محمد و آل محمد (ص) خواستاریم، همان گشاینده دل های فضل خورده، آشکارکننده راز حق و درست حقیقت و سرکوب کننده رگان حمله های کمراسی، به پاس آنکه امانت الهی را بر دوش کشیدند و آن را با نیر و مندی تمام به منغرل رساندند و در پیج تقصیمی سنتی نگردند، و خود شمع گشتند و سوختند تا بندگان از انوار الهی بهره برند. و سپاس از زحمات بی شائبه مادر مهربانم که دعای خیرش به نوازه بدرقه راهم در سیر تحصیل علم و دانش بوده است.

در این فرصت ارزشمند از استادان ارجمند و بزرگوارم به ویژه جناب آقای دکتر قاسم پور میر کمره علوم قرآن و حدیث، جناب آقای دکتر حشینی استاد راهنما و جناب دکتر عباسی مقدم استاد مشاور در نگارش این رساله پاسکزاری می نمایم. همچنین از همه دوستانی که مراد پیشبر این پایان نامه یاری رسانند قدر دانی می کنم و توفیق روز افزون همه آنها را از خداوند متعال خواستارم. همچنین از روح پدر بزرگوارم که وصیای عالی قدرش در شناخت قرآن کریم، عزم مراد فطم این کتاب الهی مصمم نموده است، تقدیر می کنم. و از مادر عزیزم پاسکزارم که دعای خیرش را همیشه بدرقه راهم نموده است. از همسر مهربانم نیز پاسکزارم که در نگارش این رساله از همراهی با و مشورت بایش بسیار بهره بردم به ویژه که با قلم رسایش، متن این پژوهش را از خطا و اشتباه ویرایش نمود.

این اثر را به ساحت مقدس امام زمان (عج) تقدیم می نمایم، هم او که تش قلب های عاشق و یار دل های سگته است.

کاظم مداحی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	پیشگفتار
	فصل اول: کلیات
۳	۱-۱ - بیان مسئله
۴	۲-۱ - اهداف تحقیق
۵	۳-۱ - اهمیت تحقیق
۵	۴-۱ - پیشینه تحقیق
۶	۵-۱ - سوالات و فرضیه ها
۷	۶-۱ - روش تحقیق
	فصل دوم: معناشناسی غفلت در قرآن کریم
۹	مقدمه
۹	۱-۲ - جایگاه غفلت در احادیث
۱۰	۲-۲ - غفلت از دیدگاه صاحب نظران و اندیشمندان
۱۴	۳-۲ - غفلت از لحاظ لغوی و اصطلاحی
۱۸	۴-۲ - آیات غفلت در قرآن کریم
۲۶	۵-۲ - مفهوم غفلت در قرآن کریم
۴۰	۶-۲ - اقسام غفلت در قرآن کریم
۴۰	۱-۶-۲ - غفلت های مذموم
۴۰	۲-۱-۶-۲ - غفلت از توحید و وحدانیت خداوند
۴۱	۲-۱-۶-۲ - غفلت از آیات الهی
۴۴	۳-۱-۶-۲ - غفلت از انذار الهی
۴۵	۴-۱-۶-۲ - غفلت از عبرت های تاریخ
۴۶	۵-۱-۶-۲ - غفلت از ذکر الهی
۴۸	۶-۱-۶-۲ - غفلت از دریافت و پذیرفتن حق
۴۸	۷-۱-۶-۲ - غفلت از تعلیم و تعلم

۴۹ ۸-۱-۶-۲. غفلت از سلاح در جهاد
۵۱ ۹-۱-۶-۲. غفلت از امانت و احساس مسئولیت
۵۲ ۱۰-۱-۶-۲. غفلت از مراقبت خداوند متعال
۵۳ ۱۱-۱-۶-۲. غفلت از خشم خداوند
۵۴ ۱۲-۱-۶-۲. غفلت از محاسبه
۵۷ ۱۳-۱-۶-۲. غفلت از آخرت
۵۸ ۲-۶-۲. غفلت های غیر مذموم
۵۸ ۱-۲-۶-۲. غفلت از قصص قرآنی
۵۹ ۲-۲-۶-۲. غفلت به سبب بی خبری
۶۱ ۷-۲-ویژگی غافلین
۶۱ ۱-۷-۲. قساوت قلب
۶۲ ۲-۷-۲. مغرور و فریفته دنیا
۶۲ ۳-۷-۲. پیمان شکنی
۶۳ ۴-۷-۲. تکبر
۶۳ ۵-۷-۲. عدم درک و فهم و بصیرت
۶۳ ۶-۷-۲. تبعیت از هوای نفس
۶۴ ۷-۷-۲. گوش فرا ندادن به پند و اندرز
۶۴ ۸-۷-۲. مشغولیت به لهو و لعب
۶۵ ۹-۷-۲. ظاهر بینی
۶۵ ۱۰-۷-۲. اشتباه و فراموش کاری
۶۶ ۸-۲-سرانجام غافلین در قرآن کریم
۶۶ ۱-۸-۲. تنزل از انسانیت به حیوانیت و پایین تر
۶۹ ۲-۸-۲. حبط عمل
۷۱ ۳-۸-۲. دنیا پرستی و ناامیدی از رحمت خداوند
۷۳ ۴-۸-۲. فراموش شدن از جانب خداوند
۷۴ ۵-۸-۲. انتقام خداوند
۷۵ ۶-۸-۲. حسرت و پشیمانی

۷۶ ۷-۸-۲. گمراهی در دنیا و خسران در آخرت

فصل سوم: بررسی نظایر غفلت در قرآن کریم

۸۰ مقدمه
۸۱ ۱-۳- معنانشناسی نظایر غفلت از لحاظ لغوی و اصطلاحی
۸۱ ۱-۳-۱. معنا شناسی سهو
۸۵ ۱-۳-۲. معنا شناسی نسیان
۸۹ ۱-۳-۳. معنا شناسی جهل
۹۳ ۱-۳-۴. معنا شناسی طبع
۹۶ ۱-۳-۵. معنا شناسی اعراض
۱۰۰ ۲-۳- مفهوم نظایر غفلت در آیات قرآن کریم
۱۰۰ ۱-۲-۳. مفهوم سهو در آیات قرآن کریم
۱۰۱ ۲-۲-۳. مفهوم نسیان در آیات قرآن کریم
۱۰۷ ۳-۲-۳. مفهوم جهل در آیات قرآن کریم
۱۱۳ ۴-۲-۳. مفهوم طبع در آیات قرآن کریم
۱۱۶ ۵-۲-۳. مفهوم اعراض در آیات قرآن کریم
۱۲۴ ۳-۳- جمع بندی مطالب

فصل چهارم: بررسی شباهت ها و تفاوت های غفلت و نظایر آن در قرآن کریم

۱۲۷ مقدمه
۱۲۸ ۱-۴- شباهت ها و تفاوت های غفلت و سهو
۱۳۱ ۲-۴- شباهت ها و تفاوت های غفلت و نسیان
۱۳۶ ۳-۴- شباهت ها و تفاوت های غفلت و جهل
۱۴۰ ۴-۴- شباهت ها و تفاوت های غفلت و طبع
۱۴۴ ۵-۴- شباهت ها و تفاوت های غفلت و اعراض
۱۵۱ جمع بندی مطالب
۱۵۴ نتیجه گیری
۱۵۶ فهرست منابع و مآخذ
۱۶۲ چکیده انگلیسی

پیشگفتار

قرآن کریم یگانه کتاب آسمانی است که بدون هیچ گونه تحریف و دخل و تصرف در متن و کلام آن به دست بشریت رسیده است. لذا تنها منبع کامل و غنی هدایت و سعادت الهی برای انسان است. غور و تفحص در این کلام آسمانی ضرورتی است که ما را در شناخت لایه های عمیق تر آیات قرآن کریم یاری می رساند. هدف از این پژوهش بررسی مفهوم شناسانه یکی از مهمترین واژه های قرآنی یعنی «غفلت» است. این واژه از آن رو برای نگارنده حائز اهمیت است که سرآغاز و سر حلقه همه گناهان و لغزش های بشر محسوب می شود. شیطان به عنوان دشمن قسم خورده آدمی از این راه برای گمراهی و سقوط وی به دره ناپاکی ها و آلودگی ها وارد می شود و با استعانت از این حربه، انسان را لحظه به لحظه از خداوند دور و دورتر می سازد. در این رساله واژه غفلت و مفاهیم نظیر آن همچون سهو، جهل، نسیان، اعراض و طبع از حیث معناشناسی مورد ارزیابی قرار گرفته اند.

محتوای این پایان نامه در ۵ فصل تنظیم و ارائه شده است. در فصل اول بحث کلیات از بیان مساله تا اهداف و فرضیات بیان شده است و در فصل دوم به بررسی واژه غفلت از لحاظ لغوی، اصطلاحی و مفهوم آن در آیات پرداخته شده است. در فصل سوم نظایر مفهوم غفلت از حیث لغوی، اصطلاحی و مفهومی در آیات قرآن کریم بررسی شده اند و در فصل چهارم به تحلیل و تبیین شباهت ها و تفاوت های غفلت با نظایر آن پرداخته شده و در واقع نوعی قیاس در این باره بیان شده است. در فصل پنجم هم نتایج کلی پایان نامه و پاسخ به فرضیات ارائه شده است.

فصل اول:

کلیات

- ۱ - بیان مسئله
- ۱ - اهداف تحقیق
- ۱ - اهمیت تحقیق
- ۱ - پیشینه تحقیق
- ۱ - سوالات و فرضیه ها
- ۱ - روش تحقیق

۱-۱- بیان مسئله

نیاز فطری انسان به دانستن و فهمیدن آنچه نمی داند و تامین نیازهای زندگی او منشأ تلاش کاوشگرانه بشر برای دستیابی به معلومات و مفاهیم بیشتر است. این عوامل همواره به عنوان موتور محرکه کسب معلومات بشر عمل کرده اند. بنابراین بشر به دلیل نیاز به ارضای حس کنجکاوی و آگاهی از رموز جهان و نیز برای رفع احتیاجات زندگی خود که باید از جهان خلقت تامین گردد، ناچار بوده هرچه بیشتر بداند و اطلاعات و مفاهیم خود را گسترش دهد. بشر در راستای فهمیدن هرچه بیشتر دست به ابداع روش ها و ابزار هایی زده است تا بتواند جهان و طبیعت اطراف خود را بهتر بشناسد و آنها را در راستای زندگی بهتر و سعادت‌مند خود به خدمت بگیرد.

تجارب و آموخته های بشر از زندگی سینه به سینه یا به صورت مکتوب به نسل های بعدی سپرده شده و آنها نیز با اضافه نمودن مفاهیم و آموخته های جدید خود به تجارب گذشتگان باعث شدند تا معارف بشری در قالب ادبیات و فرهنگ های علمی و دینی فراهم گردد.

از آن رو که سعادت دنیوی و اخروی گوهر گمشده بشریت در تمام طول تاریخ بوده و رفع موانع موجود در راه دستیابی به این سعادت، از اصلی ترین دغدغه های او بوده است؛ لذا همواره برای کشف و تحلیل این موانع به هر تلاشی دست یازیده است.

از آنجا که قرآن تنها کتاب آسمانی است که از سوی پروردگار و خالق مطلق آسمان ها و زمین بدون تحریف بر جای مانده است؛ بدیهی است فهم بهتر و درک مطلب این کتاب آسمانی راه رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی را روشن تر و هموارتر می سازد. تفسیر آیات قرآن کریم و رسیدن به مفاهیم اصیل الهی همواره یکی از دغدغه های مسلمانان و اندیشمندان دینی بوده است. نخستین دانش از سلسله دانش های مهم قرآنی علم مفردات و واژه شناسی واژگان قرآن کریم است که از جمله شاخه های آن وجوه و نظایر را می توان بر شمرد.

در سایه وجوه و نظایر می توان ضمن تمیز اقسام کاربردهای واژه ها در سراسر قرآن کریم راهی به سوی تفسیر بهتر آیات گشوده و این تفسیر در درک و فهم سخن و مقصود خداوند بسیار موثر خواهد بود.

یکی از مهمترین واژه های قرآنی که در ردیف رفتارها و صفات منفی محسوب می شود و در سعادت یا شقاوت انسان دخیل است بیماری غفلت است که نظایر مهمی چون سهو، نسیان، جهل، طبع، اعراض و... دارد که باز شناسی آنها می تواند آثار و نتایج گسترده عقیدتی و اخلاقی در پی داشته باشد.

باز شناسی مفهوم غفلت و نظایر آن در متن قرآن نه تنها برای انسان مفید است بلکه شناخت راه های درمان این بیماری - که تمام بشریت از گذشته تا به آینده دچار آن بوده و خواهد بود - موجب پیشگیری از ابتلا به آن می شود.

با توجه به مطالب ذکر شده در این تحقیق برآنیم تا مفاهیم غفلت و نظایر آن از قبیل سهو، نسیان، جهل، طبع و اعراض را بررسی کنیم.

همچنین دریابیم چه تفاوت ها و شباهت هایی میان غفلت و نظایر آن وجود دارد؟ و مفهوم غفلت و اقسام آن در قرآن چیست؟ و چه سرانجامی در انتظار غافلان است؟

این موضوع را از دیدگاه های مختلف می توان بررسی کرد که عبارت اند از:

- ۱- از دیدگاه قرآن: با توجه به آیاتی که در باب غفلت و نظایر آن نازل شده است دیدگاه قرآن را نسبت به تجزیه و تحلیل غفلت و نظایر آن را مورد بررسی قرار می دهیم.
- ۲- از دیدگاه احادیث: روایاتی که در رابطه با غفلت و نظایر آن بیان شده را بررسی می کنیم.
- ۳- از دیدگاه عرفان: غفلت و نظایر آن در نظر عرفان چه منزلتی دارد؟
- ۴- از دیدگاه علوم فقه: احکام وارده بر غفلت و نظایر آن کدام اند و چه حکمی دارند؟
- ۵- از دیدگاه علم روانشناسی: جایگاه افرادی که به غفلت و نظایر آن مبتلا هستند در روانشناسی کدام است؟
- ۶- از بعد اجتماعی: نتایج و آثار غفلت و نظایر آن در جامعه و منزلت افراد دارای این اوصاف در جامعه چگونه است؟

البته محور مباحث ما در این پایان نامه آیات قرآن کریم است. گرچه به صورت بسیار مختصر از روایات و دیدگاه های اندیشمندان حوزه های مختلف نیز بهره گرفته ایم.

۱-۲- اهداف تحقیق

هدف از نگارش این پایان نامه دستیابی به اهداف ذیل است:

- ۱- تبیین و فهم واژه های غفلت و نظایر آن در قرآن کریم؛
- ۲- بیان شباهت ها و تمایزهای مفهوم غفلت از واژه های نظایر آن مانند: سهو، نسیان، جهل، اعراض و طبع و در نتیجه دستیابی به یک شناخت کامل از مقصود قرآن در آیات مختلف از کاربرد این واژه؛
- ۳- بررسی و شناخت اقسام و ویژگی های غفلت و غافلان در قرآن کریم؛

۴- عبرت گیری از آموزه های قرآنی در تبیین سرنوشت کسانی که متصف به این اوصاف شده اند؛

۵- بررسی میزان اهتمام قرآن به معرفی عوامل ذهنی و درونی که زمینه ساز انحطاط افراد و امت ها می شوند.

۱-۳- اهمیت تحقیق

علم مفردات و واژه شناسی یکی از مهمترین راه ها برای دستیابی به مفاهیم عمیق قرآن کریم است که یکی از شاخه های اصلی آن نیز وجوه و نظایر است. شناخت واژه های قرآنی و نظایر آن برای همه دانش پژوهان و علاقه مندان به تفسیر قرآن امری ضروری است که به درک صحیح مفاهیم و معارف قرآنی کمک می کند.

علت انتخاب واژه غفلت نیز این است که به اتفاق بیشتر علما و اندیشمندان دینی یکی از موانع سیر انسان به سوی خداست و از نظر دین اسلام رجس و چرک است. به گفته امیرالمومنین (ع): «الغفله ضلال النفوس» غفلت، گمراهی جان است. (غررالحکم، ج ۱، ص ۳۶۹) و منشأ هر آفتی که از بیرون دامن گیر انسان می شود، غفلت درون ماست چون «هر آن غافل زید غافل خورد تیر».

از آنجا که نقطه شروع انحطاط و هلاکت انسان، غفلت است؛ باز شناسی مفهوم غفلت و نظایر آن در متن قرآن نه تنها برای انسان مفید است بلکه شناخت راه های درمان این بیماری که تمام بشریت از گذشته تا به آینده دچار آن بوده و خواهد بود موجب پیشگیری از ابتلا به آنها می شود. با توجه به این مطالب اهمیت بررسی این موضوع به خوبی روشن می شود.

۱-۴- پیشینه تحقیق

گرچه درباره موضوع غفلت در کتب تفسیر ذیل آیات مربوط به غفلت و غافلان و نیز در متون کلاسیک و اخلاقی مانند جامع السعادات و معراج السعاده مطالبی بیان شده است و پایان نامه هایی نیز نگارش یافته ولی از زاویه مفهوم شناسی و مقایسه مفاهیم و کاربردهای هر یک از واژه ها تاکنون پژوهشی به عمل نیامده و این پایان نامه از این لحاظ کاری نو و بدیع است. برای مثال پایان نامه ای که درباره غفلت از دیدگاه قرآن و احادیث توسط خانم زیبا جهازی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی کرج نگاشته شده است از دید دیگری به این مساله پرداخته است. وی در رساله خود به بررسی واژه غفلت پرداخته و آن را از لحاظ لغوی و

اصطلاحی بررسی کرده و سپس با استفاده از آیات قرآن به بیان انواع، زمینه ها، پیامدها و روش های غفلت پرداخته و در آخر ذکر را به عنوان درمان ارائه کرده است.

همچنین اغلب کتب و مقالات اخلاقی که واژه غفلت را مورد بررسی قرار داده اند اولاً کامل و جامع نیستند و ثانياً در بررسی های خود تمام آیات مربوط به غفلت را بررسی نکرده اند و تنها برای بیان و توضیح مطالب خود از بعضی از آیات مدد جسته اند. برای مثال؛ «کتاب مراحل اخلاق در قرآن آیت الله جوادی آملی، چاپ اسرا» یا «آموزه های بنیادین علم اخلاق، ج ۲» و از مقالات می توان به مقاله «غفلت نوشته سید جواد حسینی در فصل نامه مبلغان» و یا «مظاهر غفلت در انسان نوشته مصباح یزدی در نشریه پاسدار اسلام، ش ۱۹۷» اشاره نمود.

اما هیچ یک از مقالات یا کتب و پایان نامه ها از زاویه مفهوم شناسی و مقایسه مفاهیم غفلت به بررسی و تحقیق نپرداخته اند و از آنجایی که مطالعات تطبیقی در راستای شناخت مفاهیم کلیدی قرآن و واژگان محوری آن نقش برجسته ای در تفسیر نظام مند کتاب وحی ایفا می کند این گونه پژوهش های معنا شناسانه دارای جایگاه ویژه اند.

۱-۵- سوالات و فرضیه ها

سوالات:

- ۱- با توجه به کاربرد واژه غفلت و نظایر آن از قبیل: سهو، نسیان، جهل، اعراض و طبع در قرآن کریم، این واژگان در آیات این کتاب عظیم الشان به چه مفهومی به کار رفته اند؟
- ۲- چه رابطه ای میان غفلت و نظایر آن در قرآن کریم وجود دارد؟
- ۳- وجوه تمایز و تشابه غفلت با نظایر آن چیست؟

فرضیه ها:

- ۱- غفلت، سهو، نسیان، اعراض و... طیفی از رذایل را تشکیل می دهند که قرآن در پرهیز از مقدمات و عوامل آنها تاکید بسیار ورزیده است.
- ۲- غفلت و نسیان عمدتاً در عرصه عقاید و افکار و سهو در عرصه اخلاقیات کاربرد دارد.
- ۳- تمایز واژه های متناظر غفلت، نسیان، سهو، اعراض، تغافل و ... دارای مقاصد خاصی در آیات قرآن است که به موجب آن میزان مذمت و بار ضد ارزشی آنها نیز از یکدیگر متمایز می گردد.

۱-۶- روش تحقیق

روش انجام این تحقیق، توصیفی- تحلیلی و مبتنی بر روش کتابخانه ای است. به این صورت که پس از مطالعه هر کتاب مطالب منتخب و مورد استفاده در صورت کوتاه بودن، به صورت کامل نوشته شده و اگر مطلب طولانی بود با تلخیص یادداشت شده است. به این ترتیب فیش ها جمع آوری شده و سپس با دسته بندی آنها، هر یک از مطالب در فصل و جایگاه مربوط به خود گنجانده شده است. در مراحل بعدی به تحلیل مطالب جمع آوری شده، پرداخته ایم. البته خاطر نشان می شود که در گردآوری و نگارش مطالب این پایان نامه از کتب مرجع لغت و تفاسیر مهم شیعی و سنی و همچنین کتب اخلاقی و منابعی که در باب وجوه و نظایر نگارش یافته بودند استفاده گردیده است.

فصل دوم:

معناشناسی غفلت در قرآن کریم

مقدمه

۲-۱- جایگاه غفلت در احادیث

۲-۲- غفلت از دیدگاه صاحب نظران و اندیشمندان

۲-۳- معناشناسی غفلت از لحاظ لغوی و اصطلاحی

۲-۴- آیات غفلت در قرآن کریم

۲-۵- مفهوم غفلت در قرآن کریم

۲-۶- اقسام غفلت در قرآن کریم

۲-۷- ویژگی غافلین

۲-۸- سرانجام غافلین در قرآن کریم

مقدمه:

در این فصل سعی شده است قبل از آن که به معنای غفلت از نظر قرآن کریم پرداخته شود ابتدا معنای این واژه را به طور لغوی و با استناد به کتب لغت بررسی نموده و سپس به معنانشناسی آیات غفلت در قرآن می پردازیم؛ آن گاه مفهوم غفلت را از آیات قرآن استخراج می کنیم. در ادامه نیز به اقسام غفلت در آیات قرآن و این که غفلت چه جایگاهی در این کتاب آسمانی دارد خواهیم پرداخت.

برای این منظور علاوه بر استفاده از تفاسیر معتبر، از کتب لغوی مهمی همچون «لسان العرب، مفردات فی غریب القرآن، مقایس اللغه، العین، مجمع البحرین، لغت نامه دهخدا، قاموس قرآن، فرهنگ ابجدی عربی- فارسی، معجم الوسیط و غیره» بهره برده ایم.

۲-۱- جایگاه غفلت در احادیث

سیری در سیره و سخنان پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصوم (ع) به وضوح نشان می دهد که این بزرگواران همواره پیروان خویش را به پرهیز از غفلت و توجه به امور معنوی و ذکر خداوند فرا خوانده اند و از عواقب غفلت ورزی و بی توجهی آگاهشان کرده و انداز می دهند. در این قسمت به اختصار به چند نمونه حدیث در باب غفلت اشاره می کنیم:

در شب معراج خداوند به پیامبر اکرم (ص) خطاب کرد که: "یا احمد انت لا تغفل ابدا من غفل عنی لا ابالی بای واد هلك." ^۱ ای احمد! هرگز غافل مشو! هرکس از من غافل شود نسبت به این که در کدام راه هلاک می شود اعتنا نمی کنم! این هشدار آشکار برای آنانی است که از خداوند غفلت می ورزند و در هنگام سختی و هلاک امید اعتنا و توجه از سوی خداوند را دارند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: "پس از خود در باره سه چیز برای امتم بیمناکم؛ گمراهی خواسته‌ها و پیروی از شهوت‌ها در باره شکم و شرمگاه‌ها و غفلت پس از شناخت." ^۲ امام علی (ع) می فرماید: "برای غافل سه علامت است سهو و لهو و نسیان یعنی غفلت و بازی و فراموشی." ^۳

امیر المومنین علی (ع) در غررالحکم می فرماید: الغفله ضلال النفوس و عنوان النحوس . غفلت گمراهی نفس‌ها و علامت بدبختی‌هاست. در کلام مولای شیعیان روشن است که چرا غفلت سرچشمه بسیاری از لغزش‌ها و گناهان است. ایشان ماندن در غفلت را باعث کوردلی و فقدان

۱. دیلمی شیخ حسن، ارشاد القلوب الی الصواب، نشر شریف رضی، چاپ اول، قم، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۲۰۵

۲. خرمشاهی بهالدین، پیام پیامبر، نشر منفرد، تهران، چ اول، ۱۳۷۶ش، ص ۵۶۱

۳. قمی شیخ عباس، نزه النواظر، نشر اسلامی، تهران، چ اول، ۱۳۵۹ش، ص ۳۴

بصیرت و بینش ارزیابی کرده و می فرمایند: دوام الغفله تعمی البصیره. یعنی ادامه غفلت کور شدن چشم بصیرت است.

امام سجاد(ع) می فرمایند: وای بر تو پسر آدم! سنگدلی حاصل از شکم پرستی و پرخوری و مستی، سیری و غرور حاکمیت از اموری است که انسان را از عمل باز می دارد و یاد خدا را به فراموشی می سپرد و او را از نزدیک شدن اجل، غافل می کند تا آنجا که گویی گرفتار حب دنیا و مست شراب است.(تحف العقول، ص ۳۱۱)

این گفته پیشوای چهارم در حالی است که امیر المومنان علی(ع) می فرماید: "سُكِرُ الْعَفْلَةُ وَ الْغُرُورُ أَبْعَدُ إِفَاقَةً مِنْ سُكْرِ الْخُمُورِ (۴ / ۱۵۵) یعنی مستی ناشی از غفلت دیرتر از مستی شراب از بین می رود."^۴

غفلت را مایه سختی قلوب و قساوت دل هم برشمرده اند. امام محمد باقر(ع) می فرماید: ایاک و الغفله ففیها تکنون قساوه القلب.(بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۱۶۴) یعنی از غفلت بپرهیزید که مایه سنگدلی است. و البته منظور از غفلت در این حدیث شریف، غافل گشتن از یاد خدا، آخرت و مرگ است. زیرا خداوند که خود رحمت مطلق و مهربانی است یقینا یادش نیز دل انسان را آرام می بخشد و آرامش می دهد.«الا بذكر الله تطمئن القلوب». ذکر خداوند است که زداینده پرده های میان خدا و انسان می شود و دل را از غفلت رهاانیده و آگاهی و نور می بخشد.

امام صادق (ع) نیز در مذمت غفلت می فرماید: "إِيَّاكُمْ وَالْعَفْلَةَ فَإِنَّهُ مَنْ عَفَلَ فَإِنَّمَا يَعْطَلُ عَنْ نَفْسِهِ. از غفلت بپرهیزید، زیرا هر کس غفلت ورزد به زیان خود اقدام کرده است."^۵

۲-۲- غفلت از دیدگاه صاحب نظران و اندیشمندان

پیش از آن که به اصل مفهوم غفلت بپردازیم لازم دانستیم مقدمه ای از آرا و نظرات دانشمندان دین و علم در خصوص غفلت و فراموشی بیان کنیم؛

همه بزرگان دین، اندیشمندان علم اخلاق، حکما، قرآن پژوهان و روانشناسان بر اثرات تباہ کننده و آفت آفرین غفلت مهر تایید زده اند.

الف: غفلت از دیدگاه علمای اخلاق

آیت اله محمد تقی مصباح یزدی قرآن پژوه معاصر با استناد به آیه ۱۷۹ سوره اعراف درباره غفلت چنین نظری دارد: "ملاک ارزش اعمال انسان ارزش انسان به آگاهی اوست، هر قدر کارهای

^۴ . تمیمی آمدی عبدالواحد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، دفتر تبلیغات، قم، چ اول، ۱۳۶۶ش، ص ۲۶۶

^۵ . صدوق محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، دارالرضی، قم، چ اول، ۱۴۰۶ق، ص ۲۰۳

انسان آگاهانه تر باشد، و انسان نسبت به کار خود توجه بیشتر و شناخت بیشتر داشته باشد آن کار انسانی تر است و هر اندازه با انگیزه و امیال که طبعا در آنها آگاهی کمتر است انجام گیرد آن کار حیوانی تر هست. شاید همین باشد سرّ این که در آیه شریفه می فرماید: «اولئک کالانعام بل هم اضل اولئک هم الغافلون». کسانی که از حیوان پست ترند اهل غفلت اند و آگاهی ندارند. پس غفلت و ناآگاهی انسان را آن قدر تنزل می دهد که از حد چهارپایان هم فروتر می رود. مظاهر غفلت (اشباع غرائز حیوانی) و ناآگاهی در زندگی انسان فراوان است و هر اندازه انسان در فکر اشباع غرایز حیوانی باشد از آگاهی انسانی دورتر می شود، تا آنجا که خدا را فراموش می کند، خدا هم به واسطه این گناه او را از یاد خودش می برد؛ یعنی انسان از خودش هم غافل می شود.^۶

آیت اله جوادی آملی هم منشأ هر آفتی را غفلت درون بر می شمرد: «منشأ هر آفتی که از بیرون دامن گیر ما می شود، غفلت درون ماست و اگر در درون ما قلعه اعتقاد و التفات وجود داشته باشد آسیبی به ما نمی رسد؛ چون: «هر آن غافل زید غافل خورد تیر». در روایات آمده است: هیچ پرنده ای در حال ذکر تیر نمی خورد و هر تیری به هر پرنده طی حیوان دیگر در میدان شکار اصابت کند در حال غفلت اوست. امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «ما من طیر یصاد فی بر ولا بحر ولا یصاد شیء من الوحوش إلا بتضییعه التسبیح» (بحار، ج ۶۱، ص ۲۴). همچنین آن حضرت می فرماید: صاعقه به ذاکر خداوند اصابت نمی کند: «إن الصاعقه لا تصیب ذاکرا لله عزوجل» (بحار، ج ۹۰، ص ۱۵۶). این گونه معارف، گذشته از جنبه علمی و اعتقادی برای ما اثری تربیتی دارد تا از خدا و آیات او غافل نباشیم.^۷

سید حسین حسینی؛ پژوهشگر معاصر نیز در این رابطه می نویسد: «غفلت بی توجهی یا کم توجهی به سرنوشت، سعادت دنیا و آخرت انسان است؛ به گونه ای که فرد غافل، رفتار و اعمال خویش را بدون دقت و آینده نگری دنبال می کند و به حقایق دنیا و آخرت توجهی ندارد».^۸

علمای اخلاق و معارف دینی بحث های مفصلی درباره غفلت مطرح کرده اند که در این پایان نامه نمی گنجد؛ ولی وسعت این تحقیقات نمایانگر اهمیت این موضوع در باب مباحث اخلاقی است.

ب: غفلت از نظر علمای روانشناسی

پژوهشگران و نظریه پردازان علم روانشناسی نیز بر تاثیر غفلت ورزی در شخصیت انسان تاکید می کنند. محمد فتحعلی خانی در مقاله ای به این موضوع پرداخته و می نویسد: «روانشناسان و

^۶ . مصباح یزدی محمد تقی، مظاهر غفلت در انسان، مجله پاسدار اسلام، ش ۱۹۷

^۷ . جوادی آملی عبدالله، مراحل اخلاق در قرآن، نشر اسراء، چاپ هفتم، قم، ۱۳۸۷ش، ج ۱۱، ص ۲۶

^۸ . حسینی سید جواد، غفلت، دو فصل نامه مبلغان، فروردین ۸۷، ش ۱۰۲

ارباب مذاهب شرقی، روش‌هایی را برای ایجاد تمرکز و کسب مهارت تسلط بر ذهن پیشنهاد می‌کنند، و برای پیشرفت و تعلیم این روش‌ها مطالعات بسیاری صورت می‌دهند. کسی که از این روش‌ها بهره می‌گیرد، پس از یافتن مهارت تمرکز، قادر خواهد بود از توجهات ناخواسته ذهن به امور مختلف جلوگیری کند. ولی این توانایی هم می‌تواند در استخدام توجه به اموری باشد که از دیدگاه اخلاق الهی اصیل و ارزشمند هستند و هم می‌تواند در اختیار کسی باشد که از آنها برای توجه به امور بی‌ارزش و فاقد اصالت استفاده می‌کند. با این توضیحات غفلت را به دو نوع تقسیم می‌کنیم:

- نوع اول، غفلت کسی است که قدرت تمرکز خود را از دست می‌دهد و توجه او در هر لحظه به سوی چیزی است.

- نوع دوم، غفلت کسی است که توجه خود را به اموری می‌دهد که بایسته توجه نیستند و یا اموری بی‌اصالت هستند که توجه اصلی نفس نباید به آنها تعلق گیرد. غفلت نوع اول را می‌توان نوعی بیماری شمرد. این بیماری البته می‌تواند ریشه در غفلت نوع دوم داشته باشد، ولی لزوماً چنین نیست؛ بلکه ممکن است حوادث زندگی و مصائب و مشکلات، کسی را به مشکل عدم تمرکز مبتلا سازد؛ چنین عدم تمرکزی می‌تواند به حرکت کمالی انسان آسیب بوساند، ولی در صورتی که این غفلت ناشی از غفلت نوع دوم نباشد، شخص غافل در برابر آسیب‌های احتمالی معذور خواهد بود.

غفلت نوع دوم ریشه در بینش و روش زندگی فرد دارد؛ به عبارت دیگر غفلت از امور اصیل و ارزشمند حیات می‌تواند ناشی از نگرش نادرست به حقایق عالم باشد و نیز می‌تواند از رفتار ناموافق و نامطابق فرد با عقایدش ریشه گیرد.^۹

البته در علم روانشناسی به موضوع غفلت با این عنوان پرداخته نشده است بلکه این موضوع عموماً تحت نام بیماری فراموشی بسیار مورد بحث قرار گرفته که در انواع شدید آن به آلزایمر می‌انجامد یعنی همان فراموشی که دیگر درمان و راه بازگشتی ندارد. دکتر کلارنس فراموشی را از لحاظ روانشناسی نوعی بیماری دانسته و آن را به چهار گروه تقسیم می‌کند و می‌گوید: "فراموشی به خاطر آوردن اطلاعات مهم شخصی است. این فراموشی بسیار بیشتر از آن است که با فراموشی طبیعی و معمولی توجیه شود. این اطلاعات، بیشتر درباره وقایع استرس‌زا و تروماتیک (اختلال پس از سانحه) زندگی شخصی است و در طی جنگ و بلاهای طبیعی افزایش می‌یابد. انواع این

^۹. فتحعلی‌خانی محمد، آموزه‌های بنیادین علم اخلاق، مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، ۱۳۷۹ ش ج ۲، ص ۵۹